МАРАЛЬНАЯ СВАБОДА І АДКАЗНАСЦЬ

О. ЦЕРНАВОЙ,
кандыдат філасофскіх навук

Праблема маральнай свабоды і адказнасці мае выключна важнае значэнне для разумення прыроды маралі як грамадскай з'явы, паколькі яна закранае самыя асновы маральных паводзін людзей і маральнасці ўвогуле. Яе навуковае вырашэнне ўпершыню было дадзена марксізмам-ленінізмам.

Выкладанне гэтай тэмы, разлічана на два ўрокі, запатрабуе ад настаўніка раскрыцця шэрагу філасофскіх паняццяў, якія могуць увайсці ў актыўны слоўнік вучняў, і прыцягнення для ілюстрацыі тэарэтычных палажэнняў асабістага вопыту вучняў, іх ведаў у галіне гісторыі і літаратуры.

Выкладаць матэрыял метаэгодна ў такой паслядоўнасці:

1. Воля і абставіны.
2. Сутнасць валютарызму і фаталізму.
3. Марксісцкае паняцце маральнай свабоды і адказнасці.
4. Фармальна і сапраўдна свабода маральнага выбару ўчынку.
5. Маральная ацэнка ўчынку.
6. Узростанне маральнай свабоды і адказнасці пры пераходзе да камунізма.

Воля і абставіны. Як указваў Ф. Энгельс, нельга разважаць аб маралі, не закранаючы пытання аб так званай свабодзе волі, аб прысутнасці ў чалавека поўнай памяці, аб адносінах паміж неабходнасцю і свабодай. Без свабоды няма адказнасці, а без іх няма і маралі. Жывёла стаіць пазя ёю; яе паводзіны не з'яўляюцца ні маральнымі, ні амаральнымі, паколькі яны цалкам вызначаюцца прыроджанымі інстынктамі. У адрозненне ад жывёлы ўсякі псіхічна здаровы чалавек здольны да свядомага свабоднага волевыяўлення. (Зразумела, не можа быць і гаворкі аб вызваленні ад

адказнасці людзей, якія згубілі здольнасць памятаць у выніку алкагольнага ап'янення і зрабілі ў гэтым стане амаральныя ўчынкі або нават правапарушэнні. Псіхічна здаровы чалавек абавязан прадбачыць, а значыць і несці адказнасць за магчымыя шкодныя вынікі празмернага ўжывання алкагольных напіткаў. Таму п'янства кваліфікуецца нашай мараллю і законам як абставіна, якая павялічвае віну).

Воля ёсць свядомае і мэтанакіраванае рэгуляванне чалавекам сваёй дзейнасці і паводзін. Усё, што прыводзіць чалавека ў рух, праходзіць праз яго галаву, так ці інакш праламляецца ў яго свядомасці і пачуццях, пакуль, нарэшце, не будзе «каманды» волі зрабіць тое ці іншае дзеянне. Менавіта гэтая бачнасць «кіруючай ролі» волі паслужыла падставой для ўзнікнення, гаворачы словамі У. І. Леніна, «бязглуздай байкі» аб так званай абсалютна свабоднай волі, якая вызначаецца сама па сабе і зусім не залежыць ад абставін.

Існуюць тры розныя пункты гледжання на волю.

1. Воля не залежыць ад абставін, яна абсалютна свабодная, таму на чалавека ўскладаецца поўная адказнасць за яго паводзіны.

2. Воля цалкам залежыць ад абставін, а таму пытанне аб маральнай свабодзе і адказнасці чалавека ўвогуле здымаецца.

3. Воля толькі ў канчатковым выпадку залежыць ад абставін, што вызначае адносны характар свабоды і адказнасці чалавека ў рамках, акрэсленых неабходнасцю, абставінамі.

Першы і другі пункты гледжання — адпаведна валютарысцкі і фаталістычны, трэці — сапраўды навуковы, дэтэрміністычны, марксісцкі. У першым выпадку чалавек прыпа-

дабняецца нейкаму супермену-фантамасу, г. зн. абсалютна свабоднай ад грамадства і таму зусім безадказнай перад ім «моцнай асобе», што дзейнічае свавольна, быццам нейкі самадур ці хуліган, для якіх «закон не пісаны», і таму жывуць яны па прынцыпу «ўсё дазволена, што хачу, тое раблю». (Тут мэтазгодна прапанаваць вучням ускрыць сацыяльныя і класавыя карэнні самадурства Дзікога і Кабаніхі — герояў драмы Астроўскага «Навальніца»).

У другім выпадку чалавек увогуле перастае быць чалавекам, бо ператвараецца ў рэбят-аўтамат, які функцыяніруе па загадзя зададзенай (богам ці абставінамі) праграме. (Леў Талстой у рамане «Вайна і мір» стварыў вобраз Платона Каратаева — чалавек, які пакорліва падпарадкоўваецца лёсу. Вучні могуць даць маральную ацэнку паводзінам Каратаева і талстойскай тэорыі непраціўлення злу насіллею).

Супраць валантарызму і фаталізму. Для іх абодвух характэрна адна і тая ж памылка — адрыў маральнай свабоды і адказнасці ад неабходнасці, проціпастаўленне іх.

Не існуе абсалютнай маральнай свабоды, яе ніколі не было і не будзе, нават пры поўным камунізме. Як неаднаразова падкрэсліваў У. І. Ленін, «жыць у грамадстве і быць свабодным ад грамадства нельга». Любыя свабоды адносныя, дэтэрмініраваныя грамадствам, спосабам жыцця людзей. Рэакцыйныя ідэйкі аб «свабодзе маралі», «свабодзе любві» і г. д. выражаюць па сутнасці амаралізм буржуазнага спосабу жыцця, маскіруючы становішча, пры якім неабмежаваная свабода прывілеяванай меншасці спалучаецца з наёмным рабствам і бяспраўем эксплуатаемай большасці. Сацыялізм жа ўстанаўляе свабоды для большасці працоўных і абмяжоўвае «свабоду маралі» асобных абывацеляў, хціўцаў, дармаедаў і іншых носбітаў перажыткаў капіталізму, якія імкнуцца палепшыць свой асабісты дабрабыт за кошт усіх астатніх. Рэзка асуджае наша грамадства і любыя праяўленні маральнай распушчанасці. Такім чынам у нас існуе для ўсіх поўная свабода паводзін, дзеянняў і ўчынкаў у духу камуністычнай маралі, маральнага кодэкса будаўніка камунізма, але няма і не можа быць буржуазнай «свабоды маралі» для нямногіх адзіночак.

Таксама, як не можа быць абсалютна свабоднай волі, не існуе і фатальнай прадвызначанасці ўсіх дзеянняў і ўчынкаў чалавека абставінамі. Дэтэрмінізм, пісаў У. І. Ленін, не толькі не мае на ўвазе фаталізм, а наадварот, стварае глебу для разумнага дзеяння. Ён несумяшчальны з прызнаннем механічнага, аўтаматычнага ўздзеяння аб'ектыўных абставін на паводзіны чалавека. Як бы моцна ні ўплывалі на яго гэтыя абставіны, — чалавек у стане падпарадкаваць іх сваёй волі, смела ўсклаўшы на сябе цяжар адказнасці. Такая, напрыклад, маральная свабода і адказнасць рэвалюцыянера-змагара, жалезную волю якога не ў стане зламаць ніякія аб'ектыўныя цяжкасці, ніякія катаванні і турмы. Ва ўсіх выпадках, наперакор гэтым абставінам, ён здолее правесці сваю лінію, застацца маральна ўстойлівым і непахісным. (Настаўнік можа прапанаваць вучням расказаць аб мужнай шматгадовай барацьбе М. Г. Чарнышэўскага, які не зганьбіў сваёй годнасці і не звярнуўся да цара з просьбай аб памілаванні. Барацьба У. І. Леніна, Ф. Э. Дзяржынскага і іншых мужных рэвалюцыянераў сведчыць аб тым, што чалавек не сляпяя ахвяра абставін, што ён сам стваральнік гэтых абставін). І наадварот, людзі слабыя духам, маральна няўстойлівыя часта становяцца рабамі абставін, прыпадабняюцца флюгерам, якія паварочваюцца ў той ці іншы бок пры найменшым павеу ветру. Такія людзі баяцца браць на сябе адказнасць, спрабуюць перакласці яе на другіх, спасылаючыся на абставіны.

Марксісцкае паняцце маральнай свабоды і адказнасці. Адваргаючы валантарызм і фаталізм, марксізм устанаўляе непарыўную сувязь, якая існуе паміж свабодай і адказнасцю, з аднаго боку, і неабходнасцю — з другога. Неабходнасць ёсць першасная, воля і свядомасць чалавека — другасная; таму яны павінны непазбежна і абавязкова прытасоўвацца да неабходнасці. Не ва ўяўнай незалежнасці ад яе заключаецца свабода волі, а ў здольнасці прымаць рашэнні з веданнем справы, г. зн. на аснове пазнання неабходнасці. Зыходзячы з гэтага, можна даць наступнае вызначэнне паняцця маральнай свабоды і адказнасці.

Маральная свабода азначае дасягнутую на аснове пазнання неабходнас-

ці здольнасць з веданнем справы прымаць маральныя рашэнні—уменне рабіць правільны выбар дзеянняў і ўчынкаў, прадбачыць іх вынікі, даваць аб'ектыўную маральную ацэнку, нарэшце, ажыццяўляць разумны кантроль над сваімі паводзінамі, пачуццямі, жаданнямі. Усведамленне неабходнасці прымання тых ці іншых маральных рашэнняў і добрасумленныя адносіны да іх ажыццяўлення складаюць змест маральнай адказнасці.

Такім чынам, марксізм-ленінізм устанаўляе неабходнасць чалавечых учынкаў, іх залежнасць ад аб'ектыўных абставін, ад сацыяльнага асяроддзя. Як указваў У. І. Ленін, сацыяльнае асяроддзе служыць матэрыялам, аб'ектам духоўнага жыцця асобы, адлюстроўваецца ў яе задумах і пачуццях са станоўчага або адмоўнага боку. Ні асобны чалавек, ні нават масы людзей не могуць не лічыцца з абставінамі, у першую чаргу—з гістарычнай неабходнасцю грамадскага прагрэсу. Ужо адно гэта ставіць чалавека перад выбарам: да якіх сіл далучыцца—да прагрэсу ці рэакцыі, да перадавых ці рэакцыйных класаў,—што надае самому выбару, а таксама маральнай свабодзе і адказнасці ярка выражаны класавы характар.

Апрача гэтага, чалавеку даводзіцца ўвесь час сутыкацца з праблемай выбару ўчынкаў у шматлікіх канкрэтных сітуацыях, якія ўзнікаюць на базе і ў рамках агульнай гістарычнай неабходнасці сацыяльнага прагрэсу ў розных галінах грамадскага і асабістага жыцця. Менавіта гэтая наяўнасць у самой рэчаіснасці рэальнай маўчымасці гістарычнага (і ў тым ліку маральнага) выбару чалавекам таго ці іншага спосабу дзеянняў і з'яўляецца аб'ектыўнай крыніцай яго свабоды волі, маральнай свабоды і адказнасці.

Характарызуючы гэтыя паняцці, трэба ўлічваць іх спецыфіку, абумоўленую асаблівасцямі дэтэрмінізму ў маралі, дзе свабода волі прадстае як усвядомленая неабходнасць маральнага выбару паміж добром і злом, маральным і амаральным. Паколькі сам характар гэтага выбару вызначаецца чалавекам, ён нясе за яго маральную адказнасць, і таму яго дзеянні могуць адпаведна ацэньвацца як добро ці зло, лічыцца яго заслугой ці віной.

Паміж маральнай свабодай і маральнай адказнасцю існуе цесная ўза-

ема сувязь, якая выражаецца формулай: **без свабоды няма адказнасці, быць свабодным—значыць быць адказным.** Гэта і зразумела, бо іх змест вызначаецца неабходнасцю тых ці іншых учынкаў, якая выступае ў выглядзе пэўных маральных патрабаванняў, абавязкаў, што вызначаюць пэўны спосаб дзеяння і паводзін з мэтай захавання правіл сацыялістычнага супольнага жыцця. Чым глыбей асоба ўсведамляе ўсё гэта, тым з большай адказнасцю і веданнем справы (свабодай) будзе яна прымаць маральныя рашэнні, выбіраючы правільную лінію паводзін.

Фармальна і сапраўдная свабода маральнага выбару дзеянняў і ўчынкаў у сферы грамадскага і асабістага жыцця. Маральная свабода і адказнасць у прыняцці маральных рашэнняў залежаць ад фармальнай або сапраўднай свабоды выбару, якая вызначаецца аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі прычынамі, г. зн. як абставінамі, так і самім чалавекам. Зразумела, што і характар самога выбару, фармальны ці сапраўдны, будзе залежаць перш за ўсё ад аб'ектыўных сацыяльных умоў, ад існуючых у грамадстве свабод—эканамічнай, палітычнай, культурнай і г. д. Чым шырэй і паўней гэтыя свабоды, тым больш свабодны і адказны чалавек у маральных адносінах, у выбары сваіх дзеянняў і ўчынкаў. Аб гэтым пераканаўча сведчыць тое карэннае адрозненне, якое існуе ва ўмовах выбару чалавекам учынкаў у капіталістычным грамадстве і пры сацыялізме.

Пры капіталізме маральная свабода носіць фармальны характар. Не можа быць свабодным чалавек, калі яго свабода скоўваецца, абмяжоўваецца, а часам зводзіцца на нішто стыхійным дзеяннем эканамічных законаў капіталізму, сацыяльным прыгнётам і эксплуатацыяй, адсутнасцю рэальных эканамічных, палітычных, нацыянальных, культурных і іншых свабод. На самай справе, хіба можа быць свабодным у сваім маральным выбары амерыканскі негр, які знаходзіцца ў цісках расавай сегрэгацыі, палітычнай і сацыяльнай дыскрымінацыі? Ці, скажам, яго афрыканскі сабрат, які жыве ў невыносных умовах апартэіду ў Паўднёва-Афрыканскай Рэспубліцы? Ці араб, чалавек самага «ніжэйшага гатунку» ў «абетаванай зямлі» Ізраілі, дзе сіянізм нават саміх яўрэяў падраздзяляе на роз-

ныя «расы»? Ці варта здзіўляцца таму, што падобныя бесчалавечныя адносіны выклікаюць маральную безадказнасць людзей, паколькі іх маральная свабода абмежавана выбарам сумніцельных каштоўнасцей буржуазнага ладу.

Зусім іншае становішча ва ўмовах сацыялізма. Наша грамадства — гэта грамадства маральна свабодных і адказных людзей, якія самі будуць сваё жыццё. Яно забяспечвае чалавеку сапраўдную свабоду маральнага выбару, абвясняючы такія свабоды, як эканамічная (вызваленне ад эксплуатацыі, беспрацоўя і галечы, у чым заключаецца найвышэйшае праяўленне свабоды асобы і сапраўдная сацыяльная справядлівасць), палітычная і грамадзянская кіраванне справамі дзяржавы, права выбіраць і быць выбраным, свабода слова, друку, мітынгаў і сходаў), сацыяльная (права на працу, адпачынак, на бясплатную адукацыю і медыцынскае абслугоўванне, на матэрыяльнае забеспячэнне ў старасці і ў выпадку хваробы і непрацаздольнасці, роўныя правы жанчын і мужчын ва ўсіх галінах грамадскага і асабістага жыцця), прававая (прэзумпцыя невіноўнасці, права суда і абароны), нацыянальная (раўнапраўе грамадзян усіх рас і нацыянальнасцей), культурная (свабодны доступ народных мас да багаццяў культуры і навукі, накопленых чалавецтвам), асабістая (недатыкальнасць асобы, жыцця, перапіскі, права наладжвання асабістага жыцця на аснове грамадзянскага шлюбу па любові). У іх наглядна бачна перавага сацыялістычнага ладу над буржуазным, тым больш калі ўлічыць, што сацыялістычнае грамадства ў адрозненне ад буржуазнага не толькі абвясняе ўсе гэтыя свабоды, але і матэрыяльна гарантуе іх ажыццяўленне. Тым самым ствараецца шырокая рэальная аснова для сапраўднай свабоды маральнага выбару чалавекам дзеянняў і ўчынкаў ва ўсіх галінах грамадскага і асабістага жыцця, што накладвае на яго вялікую маральную адказнасць за свае паводзіны.

Такім чынам, сапраўдная свабода маральнага выбару ўчынкаў залежыць перш за ўсё ад аб'ектыўных сацыяльных умоў, ад існуючых у грамадстве свабод, якія дазваляюць кожнаму весці жыццё, вартае Чалавека. Аднак гэтая аб'ектыўна існуючая ў грамадстве магчымасць сапраўды

свабоднага выбару можа застацца рэалізаванай або аказвацца фармальнай, калі яна не будзе дапоўнена суб'ектыўнай здольнасцю самога чалавека ажыццяўляць у гэтых абставінах свой правільны індывідуальны выбар учынкаў, які ўключае наступныя важнейшыя моманты:

— свабода думкі, заснаваная на веданні таго, як трэба дзейнічаць, каб здабыць са свайго ўчынка максімум добра і мінімум зла («маральная свабода як пазнаная неабходнасць»!);

— свабода дзеянняў, або ўменне з дапамогай адпаведных сродкаў практычна ажыццявіць прынятае маральнае рашэнне, якое можа застацца толькі добрым пажаданнем, калі не перайсці ад думкі да дзеянняў (памятаеце, як добра сказана ў пазта: «Суждены ім благіе порывы, но свершить ничего не дано»);

— свабода волі як антыпод безвольнасці; яна ўвасабляе велізарныя ўнутраныя магчымасці асобы і таму выражаецца ў моцнасці яе духу і характару, якія дапамагаюць ёй адстаяць сваё права на сапраўды чалавечы выбар часам у самых бесчалавечных абставінах. Такая воля ператвараецца ў магутную сілу, здольную пераадолець любыя перашкоды на шляху да дасягнення пастаўленай мэты, аказваць мужнае супраціўленне гвалту і прымусу і нават кінуць выклік самой смерці. Для пацвярджэння гэтай думкі настаўнік можа зачытаць урывак з паэмы У. У. Маякоўскага «Уладзімір Ільіч Ленін», дзе ідзе гаворка аб незгінальнай волі рэвалюцыянераў-ленінцаў.

Такія аб'ектыўныя і суб'ектыўныя асновы сапраўды свабоднага маральнага выбару чалавекам дзеянняў і ўчынкаў.

Маральная ацэнка ўчынкаў. Гаворачы аб сапраўднай свабодзе маральнага выбару, трэба падкрэсліць, што яна ў значнай ступені залежыць ад правільнай маральнай ацэнкі ўчынкаў, якія мы маем намер зрабіць. Яе аб'ектыўны змест вызначаецца неабходнасцю тых ці іншых дзеянняў, за якія чалавек нясе адказнасць. Маральная ацэнка якраз і дапамагае ўстанавіць яго віну або заслугу.

Ажыццяўляючы маральны выбар таго ці іншага ўчынку, кожны так ці інакш усведамляе, што менавіта ён вырашыў зрабіць — добры ўчынак ці дрэнны (намер дзеяння), чаго ён дабіваецца (мэта дзеяння) і ў імя чаго

ён гэтага дабіваецца (матыў дзеян- ня). Па сваёй жа волі ён выбірае тых ці іншыя сродкі выканання сваіх ра- шэнняў і дзеянняў. Усе гэтыя мо- манты і перш за ўсё самі дзеянні (бо аб людзях мяркуюць не па словах, а па справах), трэба ўлічваць у мараль- най ацэнцы, а таксама пры ўстанаў- ленні меры маральнай адказнасці.

Сфармулюем асноўныя правілы ма- ральнай ацэнкі.

Перш за ўсё маральная ацэнка па- вінна зыходзіць з ленінскага крытэ- рыю камуністычнай маральнасці, які патрабуе сувымраць усе нашы дзеян- ні і ўчынкі з удзелам у барацьбе за камунізм. Падкрэсліваючы сувязь ма- ралі з барацьбой перадавых класаў за грамадскі прагрэс, ён падводзіць тры- валую аснову пад нашы маральныя ацэнкі, надаючы ім партыйна-класа- вы характар і тым самым засцерагаю- чы ад памылак аб'ектывісцкага ці суб'ектывісцкага характару.

Каб даць правільную маральную ацэнку, неабходна разглядаць у непа- рыўным адзінстве маральныя мэты і сродкі іх дасягнення, матывы дзеян- няў і самі дзеянні з іх вынікамі, кіру- ючыся наступнымі прынцыпамі:

— высакародная, маральна апраў- даная мэта мае патрэбу і ў адпавед- ных ёй сродках. Для нас, камуністаў, непрыёмальны амаральны прынцып буржуа «мэта апраўдвае сродкі». Вы- сакародная мэта не можа быць дася- нута з дапамогай любых сродкаў. На- ша грамадскасць асуджае такія срод- кі як помста, паклёп, фальшывы да- нос, ананімка, такіх дзеячоў якія, імк- нучыся захаваць «гонар мундзіра», выконваюць планы «любой цаной», займаюцца ашуканствам, паказухай. Прыстойны чалавек ніколі не будзе помсціць, не аднажа на подласць под- ласцю. Нізкім, недастойным імкнен- ням і метадам ён супрацьпастаўляе высакароднасць сваіх мэт і сродкаў. З любым маральным злом ён будзе весці сумленны, адкрыты бой, кірую- чыся патрабаваннямі камуністычнай маральнасці, маральнага кодэкса бу- даўніка камунізма;

— высакародныя матывы дзеян- няў і самі дзеянні павінны адпавядаць адзін аднаму. Іншымі словамі, адпа- веднасць матываў і дзеянняў высту- пае як арганічнае адзінства думкі і дзеянняў, слова і справы, маральных перакананняў і маральных паводзін. Менавіта гэтая цэласнасць натуры і характарызуе новага чалавека. На

жаль, аднак, яшчэ не ва ўсіх людзей намеры адпавядаюць іх рэальным дзе- янням. Гэтая неадпаведнасць можа працягвацца ў розных формах. Бывае, што добрыя дзеянні могуць быць пра- дыктаваны меркаваннямі асабістай выгады ці кар'еры. Бывае і так, што «добрыя намеры» прыводзяць да дрэнных учынкаў. Нягледзячы на гэ- тыя супярэчнасці рашаючае значэнне ў маральнай ацэнцы будуць мець усё ж рэальныя дзеянні, іх вынікі, а не «добрыя намеры».

Раскрываючы неабходнасць адзін- ства намераў і дзеянняў, настаўнік можа паказаць, як добрыя на першы погляд намеры рабят выліваюцца ў непрыгожыя дзеянні і прыносяць вя- лікую шкоду. Жадаючы пазбавіць ся- бра ад «двойкі», моцны вучань заўсё- ды даваў яму спісваць дамашнія і кантрольныя работы. У выніку юнак не здолеў паступіць у ваеннае вучы- лішча, аб чым марыў дзесяць гадоў. Да таго ж прыводзіць беспрынцыпо- васць, якая выдаецца за таварыс- касць, калі сябры з салідарнасці (а гэта добрая якасць) утойваюць дрэн- ныя ўчынкі аднакласніка і тым са- мым дапамагаюць фарміраванню ў яго адмоўных якасцей.

Узрастанне маральнай свабоды і адказнасці пры пераходзе да камуніс- ма. Таварыш Л. І. Брэжнеў, характа- рызуючы ў сваім дакладзе «Аб пяці- дзесяцігоддзі Саюза Савецкіх Сацыя- лістычных Рэспублік» асаблівае маральнае развіцця нашага грамад- ства ў цяперашні час, указваў: «Са- мая сутнасць камунізма вызначаецца тым, што грамадзяне валодаюць вы- сокай ступенню свядомасці і пачуц- цём адказнасці перад грамадствам». І сапраўды, своеасаблівае сучасна- га этапу камуністычнага будаўніцтва якраз і выражаецца ў тым, што з рас- шырэннем правоў і абавязкаў савец- кіх людзей адпаведна ўзрастаюць і мера або ступень іх маральнай сва- боды і адказнасці. Няма правоў без абавязкаў, таксама як няма свабоды без адказнасці. Таму чым больш пра- дастаўляецца чалавеку новых правоў, тым большая ў яго свабода дзеянняў і учынкаў, а значыць, і большая ад- казнасць за выкананне ўскладзеных на яго новых абавязкаў. Мера адка- знасці ўзрастае, такім чынам, разам з мерай свабоды, бо абавязкі чалавека павялічваюцца разам з яго правамі.

Уступаючы ў «дарослае» жыццё, малады чалавек развітаецца з парой

бесклапотнага дзяцінства і юнацтва, калі існуюць звязаныя з узростам пэўныя абмежаванні правоў дзяцей і падлеткаў, што мяркуе іх частковае або поўнае вызваленне ад маральнай і прававой адказнасці, якая ўскладаецца на іх бацькоў. Вельмі важна, каб атрыманне новых правоў і звязанае з ім расшырэнне сферы свабоды дзеянняў і ўчынкаў суправаджалася ростам пачуцця адказнасці за паводзіны на аснове добрасумленных адносін да ўскладзеных абавязкаў. Нельга назваць маральна свабоднымі і адказнымі тых, хто забываецца пра абавязкі і памятае толькі аб правах.

Нярэдка вучні, нават старшакласнікі, сустракаюць патрабаванне настаўнікаў і бацькоў прывесці ў парадак сваю прычоску ці касцюм як замах на іх свабоду: мая, маўляў, галава, што хачу, тое і раблю з ёю. Пры гэтым яны ніколі не ўспамінаюць пра тое, што пакуль яшчэ не ўдзельнічаюць у вытворчасці матэрыяльных даброт, жывуць і выхоўваюцца за кошт дзяржавы і працы старэйшага пакалення і не прэтэндуюць на гэты від дзейнасці дарослых, якая з'яўляецца найпершым абавязкам савецкага грамадзяніна. Што ж датычыць правоў на «даросласць», то яны іх патрабуюць абавязкова.

Разрыў паміж правамі і абавязкамі прыводзіць да амаральных, а нярэдка і да антыграмадскіх учынкаў, якія асуджаюцца нашым грамадствам, яго мараллю і законам. Таму грамадства імкнецца дабіцца кіравання паводзінамі асобы на аснове ўсведамлення ёю сваіх правоў і абавязкаў, разумення суадносін свабоды і адказнасці ў яе індывідуальным выбары дзеянняў і учынкаў у сферы грамадскага і асабістага жыцця. Аднак гэта толькі першы крок да маральнай сталасці асобы. Наш ідэал — асоба, здольная самастойна, без падказкі ці кантролю збоку, свядома і добраахвотна выбіраць такую лінію паводзін, якая б максімальна адпавядала патрабаванням маралі нашага грамадства, савецкага ладу.

Перад намі «аптымальны вары-

янт», узор маральна свабодных і адказных паводзін, заснаваных на самакантролі, самадысцыпліне, самакіраванні. Такое разуменне маральнай свабоды і адказнасці павінна стаць абавязковай якасцю кожнага савецкага чалавека.

Пытанні і заданні:

1. У «Філасофскім слоўніку», выданы ў ФРГ, гаворыцца: «Свабода — гэта свабода волі. Воля — па сваёй сутнасці заўсёды свабодная воля». Іншае сцвярджаецца ў каране: «Людзі могуць жадаць толькі таго, чаго хоча бог. У іх няма свабоднага выбару. Ніхто не пазбегне свайго лёсу, будзем жа ўсё прадвызначанае пераносіць пакорліва». У чым няправільнасць гэтых сцвярджэнняў? Дайце марксісцкае тлумачэнне суадносін свабоды і адказнасці ў маральных паводзінах чалавека.

2. Ад чаго залежыць сапраўдны або фармальны характар маральнага выбару чалавекам сваіх дзеянняў і учынкаў? Што залежыць ад яго волі, а што ад абставін?

3. Што трэба прыняць пад увагу, даючы маральную ацэнку ўчынкам чалавека, а таксама вызначаючы меру яго адказнасці?

4. Чаму ўзрастае маральная свабода і адказнасць людзей пры пераходзе да камунізма? Як вы ўяўляеце ідэал маральна свабоднай і адказнай асобы?

5. Як трэба разумець паэтычныя радкі аб камуністах:

Делать бы гвозди из этих людей,
Крепче бы не было в мире
гвоздей.

Літаратура:

К. Маркс і Ф. Энгельс. Творы. т. 20, стар. 115—116.

У. І. Ленін. Поўны збор твораў. т. 38, стар. 119; т. 36, стар. 156—158, 202, 369—370; т. 40, стар. 131.

І. Н. Галаўко. Свабода і маральная адказнасць. М., «Знанне», 1973 г.